

NÉHÁNY TÁRSADALMI-GAZDASÁGI MUTATÓ TELEPÜLÉSMÉRET SZERINTI DIFFERENCIÁLTSÁGA MAGYARORSZÁGON

BAJMÓCY PÉTER – BALOGH ANDRÁS¹

Magyarországon a településrendszer változásának, elemeinek vizsgálatát célzó tanulmányok igen nagy számúnak és sokrétűnek tekinthetők. Talán az egyik leginkább vizsgált kutatási területről van szó; számos hazai neves geográfus különböző aspektusokból, de foglalkozott a témával. A településrendszer átalakulását irányító folyamatok, a települések gazdasági teljesítőképességeit, társadalmi összetettségét meghatározó feltételek azonban rendkívül gyorsan változnak, eltérő módon érintve a település-hierarchia különböző lépcsőin álló településeket, és itt nem csak a falu-város ellentétre gondolunk. Elemzésünk célja annak kiderítése, hogy az alkalmazott társadalmi-gazdasági mutatók alapján ki tudunk-e mutatni olyan, a településhierarchia egyes elemeit leginkább differenciáló tényezőket, amelyek esetében nem az „előre várható”, nagyobbaktól (fejlettebb?) a kisebbek (fejletlenebb?) irányába mutató tendencia igazolható, vagy ha mégis, a fellelhető különbségek mértéke talán kevésbé törvényszerű. Egy település gazdasági és társadalmi helyzetét, fejlettségét elsősorban a mérete és földrajzi helyzete határozza meg. Jelen vizsgálat másik apropóját az adja, hogy amíg a földrajzi helyzetből származó esetleges előnyök és hátrányok feltárására –igaz, csupán az aprófalvak tekintetében- már tettünk kísérletet (*Bajmócy P. – Balogh A.*, 2002), a település-hierarchia többi csoportjára, illetve a köztük lévő eltérésekre még nem.

A vizsgálatunk során alkalmazott mutatók köre a következő:

- I. Demográfia:
 1. lakónépesség, 2001
 2. születési ráta
 3. halálozási ráta
 4. vándorlási különbözet 1995-2000 között
 5. laksűrűség (100 lakás/fő, 2000)
 6. átlagéletkor, 2001

- II. Életminőség:
 7. 100 főre jutó személygépkocsik száma
 8. 100 főre jutó vezetékes telefon-fővonalak száma
 9. vízvezeték-hálózatba bekötött lakások aránya
 10. csatornahálózatba bekötött lakások aránya
 11. vezetékes gázzal ellátott lakások aránya
 12. ellátottság

¹ Bajmócy Péter tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság – és Társadalomföldrajz Tanszék
Balogh András PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság – és Társadalomföldrajz Tanszék

Valamennyi mutató 2000-es adatokat tartalmaz. Az ellátottság az alábbi mutatókat tartalmazza: posta, kórház, gyógyszertár, házi orvos, általános és középiskola léte.

III. Gazdaság:

- 13. munkanélküliségi ráta, 2001
- 14. 1 főre jutó személyi jövedelemadó-alap, 1999
- 15. nem aktív mutató
- 16. vendégéjszakák száma
- 17. vállalkozások aránya a lakónépességhez viszonyítva

A nem aktív mutató az adott település munkanélküliségi rátájának és a nem adózók arányának az országoshoz viszonyított értékeinek átlaga.

Az egyes település-kategóriákat népességszám alapján határoltuk le:

1. táblázat

Település-kategória		Települések száma
1.	1 000 000 – x	1
2.	100 000 – 999 999	8
3.	50 000 – 99 999	12
4.	20 000 – 49 999	42
5.	10 000 – 19 999	79
6.	5 000- 9999	135
7.	2 000 – 4999	499
8.	1 000 – 1999	653
9.	500 – 999	691
10.	200 – 499	702
11.	0 - 199	309

I. Demográfiai mutatócsoport

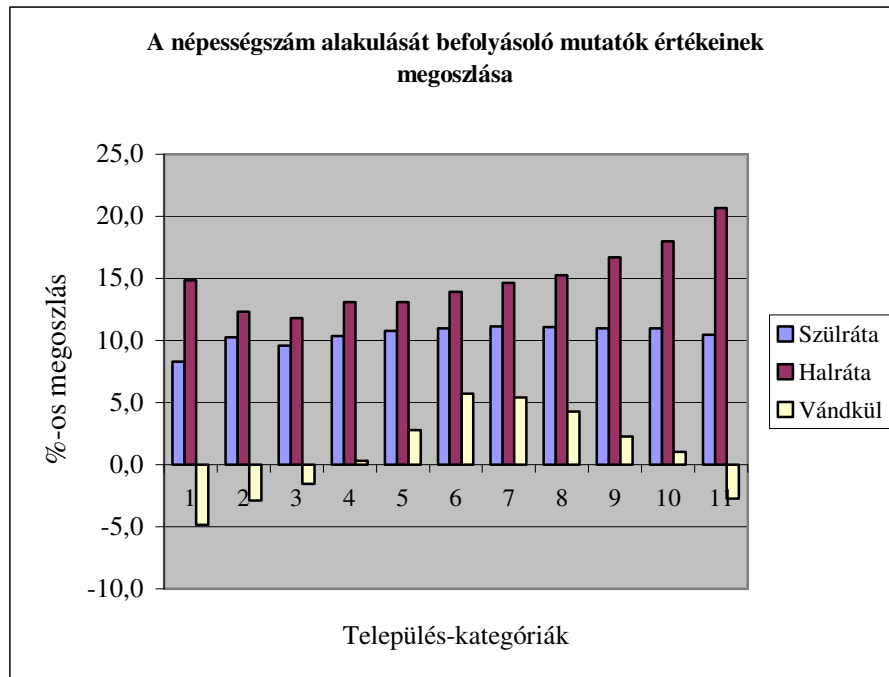
Az ebbe a csoportba tartozó mutatók felfednek valamilyen irányú különbségeket az egyes település-csoportok között, kivéve a születési rátát és az átlagéletkort. Ezek esetében azt mondhatjuk, hogy a legnépesebb és a legkisebb kategóriákon kívül nem mutatnak számottevő eltéréseket. A halálozási ráta értéke annál rosszabb, minél kisebb csoportok felé haladunk. A kivétel itt is az idős korstruktúrával rendelkező, népesség-elköltözést szenvedő főváros. A vándorlási egyenleg egyébként szintén negatív az ötvenezer főnél népesebb települések csoportjaiban, valamint a törpefalvakban.

Ami a laksűrűséget illeti, legmagasabb értéket a 2000-5000-es kategóriában veszi fel; a 100 lakásra jutó lakosok száma a fővárosban és a kistalvakban a legkevesebb.

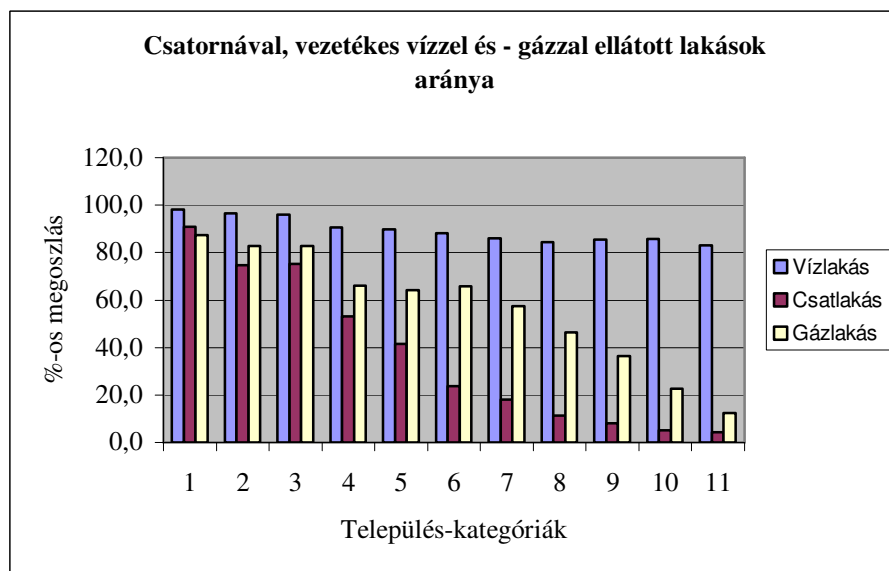
II. Életminőség-mutatócsoport

A vezetékes vízzel ellátott lakások arányában nincsenek jelentősebb különbségek. Lényegében minden település-csoportban hasonlóan magas, jó értékekkel találkozunk. A vezetékes gázzal rendelkező és a csatornázott lakások esetében már más a helyzet. Értékeik annál kedvezőbbek, minél népesebb kategóriáról van szó (2. ábra). Szembetűnő

a kis- és aprófalvak kedvezőtlen adatai; oka –az elmúlt rendszer településpolitikai elképzeléseiből fakadó hátrányok mellett- a csak nagy költséggel –veszteségesen- végrehajtható beruházásokban keresendő.

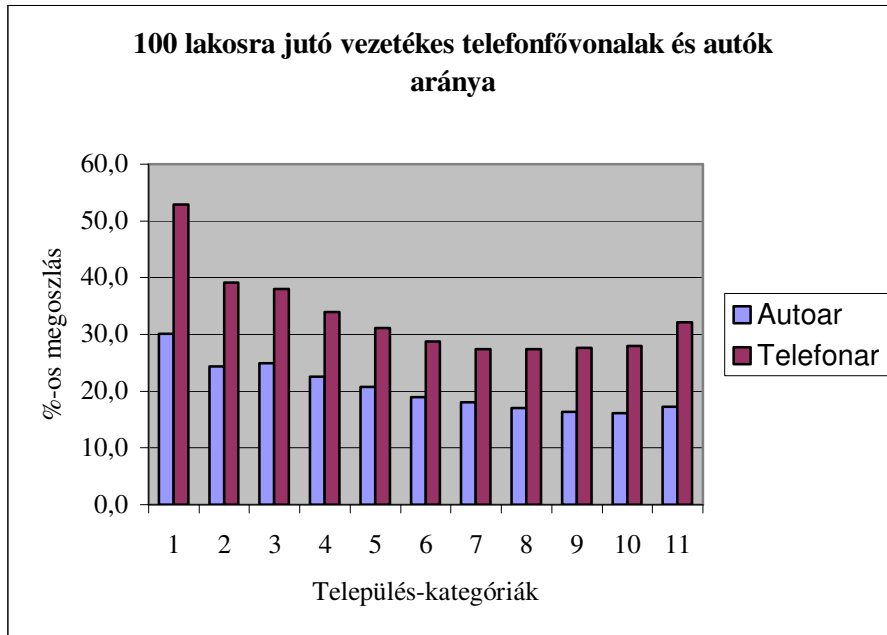
1. ábra.

2. ábra.

A telefonfővonalak és a személygépkocsik aránya esetében az előző –a mára teljesen elterjedt mobiltelefon-szolgáltatások miatt- már egyre kevésbé használható, értéke lényegében Budapesttől a 10 ezres településeig egyértelműen romlik, majd az ezerfős csoport eléréséig nem nagyon változik. A 200 főnél kisebb népességgel bíró törpefalvak

esetében javulás tapasztalható. Oka egyrészt maga az alacsony népességszám, illetve az, hogy ezekbe a településekben építették ki utoljára –a '90-es évek során– a telefonhálózatot, s a különböző kedvezmények miatt már igen széles rétegek számára is megfizethetővé vált. Némiképp meglepő módon a 100 főre jutó személygépkocsik aránya kisebb mértékű különbségeket takar, igaz, a kedvezőtlen irányú változások jobban követik a népességszám csökkenését (3. ábra).

3. ábra.

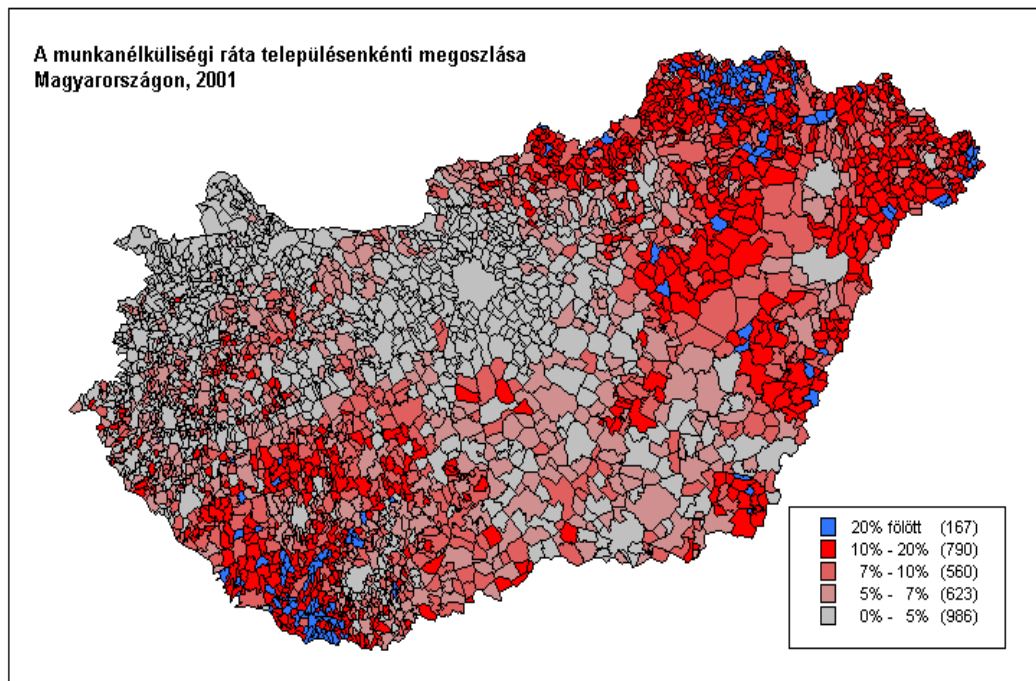
Az egyes települések intézményi ellátottságát úgy próbáltuk jellemezni, hogy a posta, kórház, gyógyszertár, háziorvos, általános- ill. középiskola valamelyikének megléte esetén egy pontot adunk, hiányása esetén pedig 0-t. Így minél több pontot kapott egy település, ellátottsága annál jobbnak minősült (max. 6 pont, min. 0). Természetesen legjobb helyzetben ebben az esetben a főváros és a nagyvárosok vannak, míg a falvaknál tapasztalunk hiányosságokat. (*Beluszky*, 1999, *Beluszky – Sikos T.*, 1982) Megemlítenéd, hogy nyilván a kórház és az oktatási intézmények esetében nem indokolt azok teljes körű kiépítettsége, mindezek ellenére a 4. ábra jól magyarázza a meglévő különbségeket.

4. ábra.

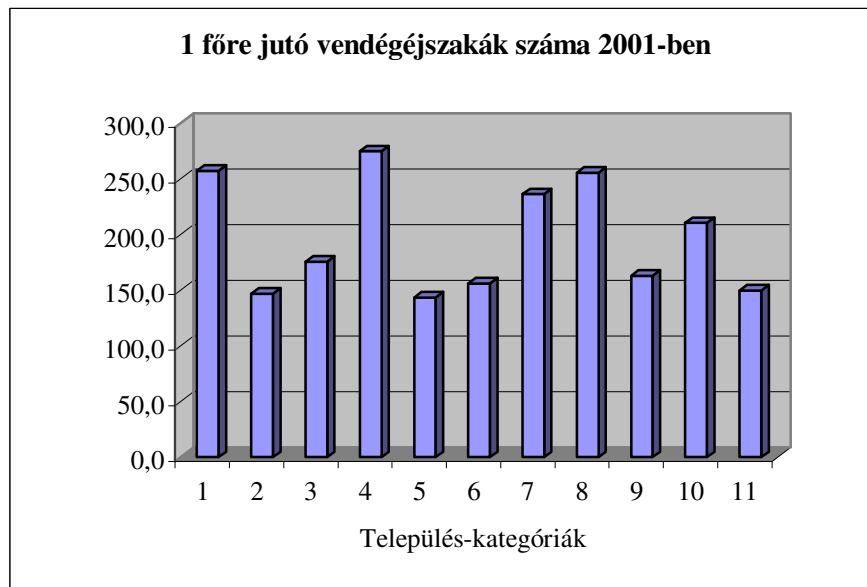
III. Gazdasági mutatócsoport

Bár nem célunk az egyes mutatók alapján kimutatható területi különbségek érzékeltetése, mégis szükségét érezzük megemlíteni, hogy a gazdasági helyzetet tükröző értékek esetében ezek igen számottevőnek bizonyulnak. Ez látható az 5. ábrán, amely a munkanélküliség területi megoszlását mutatja.

5. ábra.

Valamennyi mutató esetében elsősorban a Kelet-Nyugat, ill. centrum-periféria relációk a meghatározóak, kivétel az egy főre jutó vendégéjszakák száma, ahol a lokalitás a legszembetűnőbb vonás. Ez a mutató azért is érdekes –visszatérve a településhierarchián belüli eltérések elemzéséhez-, mivel ez az egyetlen eset, ahol a legjobb és a legrosszabb érték két szomszédos népességcsoportú település-kategóriához tartozik (legjobb érték: 50.000 – 100.000 fős települések; legrosszabb érték: 20.000 – 50.000 fős települések). (6. ábra.)

6. ábra.

Az 1 főre jutó személyi jövedelem-adó nagysága, a nem aktív mutató és a lakónépességhez viszonyított vállalkozások aránya szabályosan követi a településcsoportok népességszám-változását: értékük a kisebb népességgel rendelkező településcsoportok irányában egyre kedvezőtlenebb.

A mutatók statisztikai csoportosítása

Az egyes mutatócsoportok elemzése után megkíséreltük a mutatók statisztikai elemzését annak eldöntésére, hogy az egyes mutatók mennyire településméret függőek. Három különböző statisztikai számítást végeztünk el az egyes mutatók adatain (2. táblázat). Azok a mutatók, ahol a relatív szórás kicsinek bizonyult alig függenek a településmérettől. Ide tartozik a vízvezetékkel ellátott lakások aránya, mely már a legkisebb településkategóriában is meghaladja a 80%-ot, valamint a demográfiai mutatók közül – némi meglepetésre - a születési ráta és az átlagos életkor. A születési ráta esetében mindössze a legmagasabb településkategóriák maradnak némileg el az átlagtól, az aprófalvak népességének erőteljes előregedését kompenzálja a roma népesség magasabb arányából származó születési többlet (*Bajmócy-Balogh*, 2002). Az átlagos életkor esetében Budapest és az aprófalvak népessége tekinthető előregedetebbnak, a többi településkategória értékei alig differenciáltak.

Abban az esetben, ha a relatív szórás nagyobb, további vizsgálatok látszottak szükségesnek. Kézenfekvő volt a településméret és az egyes mutatók értékei közötti korrelációs együttható kiszámítása, ám a kategóriák átlagos népességével számított korreláció a nagy szórás miatt alig használható értékeket adott. Végül az átlagos népesség tízes alapú logaritmusával való számítást választottuk (*Cséfalvy, 1994, Meyer-Huggett, 1981*), s ahol a korrelációs együttható értéke magas volt, ott egyértelmű a mutató szoros kapcsolata a településmérettel. A mutatók legnagyobb csoportja e típusba került, egyesek esetében a magasabb településkategóriák adták a kedvezőbb, magasabb, az alacsonyabbak a kedvezőtlenebb értékeket (az életminőségi (személyautók száma, közcsatornával, vezetékes gázzal ellátott lakások aránya, ellátottság) és a gazdasági (vállalkozási aktivitás, személyi jövedelemadó alap) mutatók nagy része). Más esetekben épp fordítva az alacsony értékek jelentik a kedvezőt, itt a korrelációs együttható értéke negatívnak bizonyult (munkanélküliségi ráta, nemaktív-mutató). A települések jövőjét döntően befolyásoló ellátottsági és gazdasági mutatók tehát igen erősen településméret függőek. Két mutató esetében kisebb eltérést tapasztaltunk az alaptípushoz képest, így a halálzási ráta fokozatosan romlik a településméret csökkenésével, ám Budapest is a gyengébb értékkel rendelkezik, a vezetékes telefonellátottság pedig a kilencvenes évek nagyarányú fejlesztése ellenére is településméret-függő, ám az aprófalvak értékei kedvezőbbek az 500-5000 fő közötti településkategóriáknál.

Abban az esetben, ha a korrelációs együttható értéke nem bizonyult magasnak, még nem vethetjük el egyértelműen a méretfüggőséget. Ugyanis az együttható csak azt mutatja meg, hogy lineáris kapcsolat van-e a településméret és az adott mutató értékei között, ám más módon is előfordulhat méretfüggőség. Abban az esetben, ha a településhierarchia két „széle” mutat egységesen magas (avagy alacsony) értéket, a középső kategóriák pedig ellenkezőt, akkor is településméret-függő mutatóról van szó, szemben azzal a mutatóval, mely esetében a korreláció azért kicsi, mert az értékek „össze-vissza ugrálnak”. Ennek meghatározására az adott mutató településnagyság-kategóriák szerinti értékeit sorrendbe állítottuk, majd a szomszédos településkategóriák rangszámainak különbségét képeztük, s ezeket összeadtuk. Így amennyiben a szomszédos kategóriák hasonló értékekkel rendelkeznek, alacsony értékeket kapunk, az „össze-vissza” mutatóknál magasakat.

A laksűrűség és a vándorlási különbözet került az először említett kategóriába, egymástól nem teljesen függetlenül. Mindkét mutató esetében a középső (1000-20 000) kategóriák rendelkeznek a legmagasabb, a szélsők az alacsonyabb értékekkel. Bár a kis relatív szórás miatt az átlagos életkor a legelső (méretfüggetlen) típusba került, de e tendencia (idős főváros és aprófalvak, fiatalosabb közepkategóriák) itt is megfigyelhető. Egyetlen olyan mutatót találtunk, amely esetében semmilyen összefüggés sincs a településmérettel (közepes relatív szórás, alacsony korreláció, extrém magas rang-differencia), s ez az idegenforgalom jellemzésére kiválasztott 100 főre jutó vendégéjszakák száma volt. Az aprófalvak vizsgálatánál hasonló eredményre jutottunk a turizmus településméret függetlenségéről. (*Bajmócy-Balogh, 2002*)

Mutatóink tehát a településméret vonatkozásában négy fő típusba sorolhatók:

Típus	Altípus	Mutatók
1. Konstans méretfüggetlen típus	„Tiszta“ altípus	<ul style="list-style-type: none"> • Vízvezetékekkel ellátott lakások aránya • Születési ráta
	„Lapos harang“ altípus	<ul style="list-style-type: none"> • Átlagéletkor
2. Lineáris méretfüggő típus	„Tiszta“ altípus	<ul style="list-style-type: none"> • Személyautók aránya • Közcsatornával ellátott lakások aránya • Vezetékes gázzal ellátott lakások aránya • Ellátottság • Munkanélküliségi ráta • SZJA-alap/fő • Nem-aktív mutató • Vállalkozások aránya
	„Pipa” altípus	<ul style="list-style-type: none"> • Halálozási ráta (főváros magas) • Vezetékes telefon ellátottság (aprófalva magas)
3. Haranggörbe méretfüggő típus		<ul style="list-style-type: none"> • Laksűrűség • Vándorlási különbözet
4. Oszcilláló méretfüggetlen típus		<ul style="list-style-type: none"> • Vendégéjszakák száma 100 főre

7. ábra.

IRODALOM

- Bajmócy P. – Balogh A.** 2002: Az aprófalvak turizmusa – kiút vagy zsákutca? Országos Turisztikai Konferencia, Pécs.
- Bajmócy P. – Balogh A.** 2002: Fokozódó különbségek az aprófalvas településállományon belül (Méret, fekvés vagy más?). Földrajzi Értesítő, megjelenés alatt.
- Beluszky P.** 1999: Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
- Beluszky P. – Sikos T. T.** 1982: Magyarország falutípusai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Cséfalvay Z.** 1994: A modern társadalomföldrajz kézikönyve. IKVA Könyvkiadó Budapest.
- Meyer, I. – Huggett, R.** 1981: Settlements. Harper and Row, London.

2. táblázat.

Kategória	Települések száma	Átlagos népesség (fő)	Születési ráta (ezrelék)	Halálózási ráta (ezrelék)	Vándorlási egyenleg (ezrelék)	100 lakosra jutó autók száma	100 lakosra jutó vezetékes telefon-vonalak száma	Átlagos életkor	Munkanélküliségi ráta (%)	SZJA-alap/fő	Nem-aktív-mutató	100 főre jutó működő vállalat-kozáások száma	Laksűrűség (100 lakásra)	Vezetékes vízzel ellátott lakások aránya (%)	Közcsonomával ellátott lakások aránya (%)	Vezetékes gázzal ellátott lakások aránya (%)	Vendégéjszakák száma 100 főre	Intézményi llátottság
1000000-X	1	1775203	8,3	14,8	-4,8	30,2	52,9	42,2	1,7	493340	0,61	13,4	215,5	98,1	91,0	87,3	257,2	6,0
100000-1000000	8	148533	10,3	12,3	-2,9	24,3	39,1	36,6	4,4	344686	0,91	10,0	253,2	96,5	74,7	82,8	146,8	6,0
50000-100000	12	64232	9,6	11,8	-1,6	24,9	38,0	37,1	3,4	373270	0,78	9,7	259,1	96,1	75,2	82,8	175,7	5,9
20000-50000	42	28815	10,4	13,1	0,3	22,6	33,9	37,4	4,9	308206	0,97	8,0	256,3	90,7	53,3	66,2	274,8	5,7
10000-20000	79	13913	10,7	13,1	2,8	20,8	31,2	36,7	5,5	272895	1,05	6,7	269,7	89,8	41,6	64,2	143,4	5,3
5000-10000	135	6939	11,0	13,9	5,7	19,0	28,8	37,0	5,7	235786	1,09	5,9	267,3	88,0	23,7	65,8	155,9	4,5
2000-5000	499	3012	11,1	14,6	5,4	18,1	27,5	37,0	6,5	216129	1,19	5,0	267,6	86,1	18,2	57,5	236,2	4,0
1000-2000	653	1434	11,1	15,3	4,3	17,0	27,4	37,6	7,3	205591	1,27	4,4	262,0	84,5	11,3	46,3	255,3	3,5
500-1000	691	726	11,0	16,7	2,3	16,4	27,6	38,8	8,2	193697	1,36	3,9	251,3	85,4	8,1	36,5	162,9	2,5
200-500	702	340	11,0	18,0	1,0	16,2	28,0	40,3	9,6	180104	1,51	3,7	233,3	85,6	5,0	22,8	210,3	1,0
0-200	309	121	10,5	20,7	-2,7	17,3	32,1	43,7	10,5	170840	1,61	3,6	189,8	83,0	4,4	12,4	149,7	0,2
Összesen	3131	3257	10,3	14,0	0,0	22,1	35,4	38,1	5,1	307020	1,00	7,9	251,1	91,4	49,1	67,6	209,3	2,6
Relatív szórás			0,08	0,18	0,62	0,22	0,23	0,06	0,43	0,37	0,27	0,47	0,10	0,06	0,86	0,44	0,26	0,51
Korreláció			-0,78	-0,74	-0,46	0,95	0,84	-0,22	-0,98	0,96	-0,98	0,98	0,17	0,95	0,96	0,95	0,21	0,91
Rang-differencia			22	16	18	15	16	27	12	12	12	10	23	14	12	14	45	10